

Mövcud geosiyasi reallıqlarda İran-Ermənistan hərbi əməkdaşlığı

Son zamanlar Cənubi Qafqaz regionunda baş verən proseslərlə əlaqədar beynəlxalq və yerli mediada müzakirə olunan əsas mövzulardan biri də İran-Ermənistan hərbi əməkdaşlığının mümkünlüyü ilə bağlıdır. Xüsusilə İran-Azərbaycan münasibətlərinin gərginləşməsi fonunda xarici mediada mövzuya diqqət xeyli artıb. Bəzi xarici və yerli kütləvi informasiya vasitələri, ekspert və şərhçilər İranla Ermənistan arasında hərbi əməkdaşlığın uzun illərdir məxfi şəkildə mövcud olduğunu, digərləri isə İrəvanın cənub qonşusundan yeni silahlar almağa hazırlaşdığını qeyd edir. Məsələn, məşhur “Forbes” nəşri özünün noyabr buraxılışlarının birində qeyd edir ki, Ermənistan İrandan “Şahed” və “Əbabil” kimi dronlar almağa hazırlaşır¹ “Forbes”un məlum yazısında Hərbi-Dəniz Analitik Mərkəzinin təhlilçisi Samuel Bendettə istinadən bildirilir ki, regionda formalaşan yeni geosiyasi reallıqlar həm Ermənistanı, həm də İrəvanı dron alqı-satqısında maraqlı edir. Bendettə görə, Ermənistanın İran Pilotsuz Uçuş Aparatlarını (PUA) alması bu ölkənin müdafiə qabiliyyətini artırır, Azərbaycan və Türkiyə üçün problemə çevrilə bilər. O, həmçinin, fikirlərinə əlavə olaraq qeyd edib ki, İran PUA-larının ucuzluğu bu silahların Ermənistan üçün cəlbediciliyini xeyli artırır. Dekabrın əvvəllərində Azərbaycan mediasında da İranın Ermənistanla tank əleyhinə 600 ədəd raket verməsi ilə bağlı məlumatlar yayılıb.²

Qeyd edək ki, son aylarda İranla Ermənistan arasında silah ticarəti ilə bağlı xəbərlərin meydana çıxması konkret faktlara əsaslanır və bu baxımdan məsələnin gündəmə gəlməsi təsadüfi hesab edilə bilməz. Belə ki, bu ilin oktyabrın 18-də İranın ali rəhbəri Ayətullah Xameneinin hərbi məsələlər üzrə köməkçisi, general-mayor Yəhya Rəhim Səfəvi bəyan etdi ki, artıq 22 ölkə İrandan pilotsuz uçuş aparatı almaq istəyir və bu ölkələr arasında Ermənistan da var.³ O da vurğulanmalıdır ki, Ermənistan hökuməti iranlı generalın qeyd olunan açıqlaması ilə bağlı hər hansı rəsmi mövqe ifadə etməyib. Bir faktı da əlavə etmək istərdik ki, bu ilin avqustunda İran İslam İnqilabının Keşikçiləri Korpusunun Aerokosmik Qüvvələrinin Kaşan bazasında İran, Rusiya, Belarus və Ermənistanın birgə PUA təlimləri və yarışması keçirilib. Həmin dövrdə bir sıra Amerika rəsmiləri mediaya açıqlama verərək bildirmişdir ki, bu təlimlərin keçirilməsində əsas məqsədlərdən biri də Rusiyalı hərbiçilərə İran PUA-larından istifadə qaydalarını öyrətmək olmuşdur.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Rusiya təxminən təlimlərin keçirildiyi vaxtda, yəni avqustda Ukraynada İran PUA-larından geniş istifadə etməyə başlayıb. Ümumiyyətlə, son aylarda Rusiya tərəfindən İran dronlarının Ukrayna müharibəsində geniş istifadə olunması və ukraynalılar üçün bu silahların müəyyən problemlər yaratması bir sıra ölkələrin İran PUA-larına marağını xeyli artırır. Həmişəyə çıxaraq qeyd etmək istərdik ki, son iki ildə İran silah bazarında PUA satışı və birgə istehsalı ilə bağlı digər ölkələrlə əməkdaşlığını xeyli gücləndirib.

Burada iki vacib məqamı vurğulamaq olar ki, fikrimizcə, məhz bu amillər İranın PUA satışı və istehsalı sahəsində fəallığını şərtləndirir. Bu amillərdən birincisi, Türkiyə və İsrail kimi İranın regional rəqiblərinin

¹ <https://www.forbes.com/sites/pauliddon/2022/11/25/why-armenia-and-serbia-might-look-for-iranian-drones/?sh=7a900c9738c9>

² <https://caliber.az/post/129446/>

³ <https://www.aysor.am/ru/news/2022/10/20/%D0%90%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F/2019781>

PUA sənayesində əldə etdiyi böyük uğurlardır. Bura, xüsusilə, Türkiyə və İsrail PUA-larının İkinci Qarabağ Müharibəsində oynadığı rolu da əlavə etmək olar. Digər səbəb, fikrimizcə, 2020-ci ilin oktyabrında BMT tərəfindən İrana tətbiq olunan silah embarqosunun başa çatmasıdır ki, bu amil də rəsmi Tehrana ölkənin müdafiə məhsullarının ixracı istiqamətində ciddi addımlar atmağa imkan verir. Artıq İran PUA-larını satmaqla yanaşı, digər ölkələrdə dron zavodlarını açmaq istiqamətində də konkret addımlar atmaqdan çəkinmir. Buna misal olaraq, 2021-ci ilin mayında Tacikistanın paytaxtı Düşənbədə “Əbabil-2” kəşfiyyat, müşahidə, hücum missiyalarını yerinə yetirəcək PUA zavodunun açılmasını göstərmək olar. Son zamanlar İranın Rusiyada da PUA zavodu açmaq planlarının olması ilə bağlı geniş informasiya axını müşahidə olunur.

Ermənistanın da almaq istədiyi deyilən İran dronlarının texniki xarakteristikası haqqında onu qeyd etmək olar ki, bu PUA-lar qiymət baxımından xeyli ucuzdur (5-20 min USD) və aşağı yüksəklikdə xeyli məsafə qət edə bilirlər. Məsələn, İranın “Şahed-136” kamikadze dronunun təxminən 2000–2400 km məsafəni qət etmək imkanının olduğu bildirilir. Və yaxud “Əbabil-2” PUA-ları 200 km uçuş məsafəsinə malik olmaqla 1.5 saat havada qala bilir. Eyni zamanda, “Əbabil-2” PUA-ları katerlərdən və sürətli qayıqlardan da havaya qalxmaq qabiliyyətinə malikdir.

Ermənistanın İrandan PUA-lar və digər silahlar alması ehtimalını artıran digər vacib məqam İrəvanın son zamanlar silah idxalını diversifikasiya etmək və ümumiyyətlə, hərbi potensialını artırmaq siyasəti ilə bağlıdır. Son aylarda Ermənistan bir sıra ölkələrdən silah alışı istiqamətində konkret addımlar atmaqdadır. Məsələn, bu ilin sentyabrında Ermənistanla Hindistan arasında əldə olunmuş razılaşmalara əsasən, Dehli İrəvana 240 milyon dollar dəyərində “Pinaka” raketləri, tank əleyhinə sistemlər və digər silahlar satıb. Həmçinin Ermənistanın yeni silahlar əldə etmək istiqamətində digər ölkələrlə də danışıqlar aparması ilə bağlı da mediada geniş məlumatlar yayılmaqdadır. Ermənistanın müxtəlif ölkələrdən yeni silahlar almaq istəyi həm də İrəvanın Rusiyadan silah idxalındakı asılılığı aradan qaldırmaq məqsədinə xidmət edir. Görünən odur ki, Rusiya və Ermənistan arasında artan ziddiyyətlər iki ölkənin silah ticarətinə də təsir göstərməkdədir. Onu da qeyd edək ki, Ermənistan hökuməti 2023-cü ilin hərbi büdcəsini bu ilki hərbi büdcə ilə müqayisədə 46.4 % artırmağı planlaşdırır.⁴

İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlığın müasir tarixi fonu və geosiyasi aspektləri

İran və Ermənistan arasında hərbi əməkdaşlıq mövzusu son vaxtlar xeyli aktuallaşsa da, iki ölkənin hərbi əlaqələri əvvəllər də mövcud olub. Bütün bunlarla bərabər, bu əlaqələr İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər hər iki dövlət tərəfindən prioritet hesab edilməyib və çox qabardılmayıb. Rəsmi Tehran bu məsələdə həm də Azərbaycanın mövqeyini nəzərə alaraq bir qədər ehtiyatlı, balanslı siyasət həyata keçirməyə çalışıb. Buna baxmayaraq, iki ölkə arasında hərbi sahədə əlaqələr də müəyyən səviyyədə inkişaf etdirilib. Bu əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün zəruri hüquqi-siyasi baza formalaşdırılıb. Məsələn, Ermənistanın qəbul etdiyi milli təhlükəsizlik strategiyalarında iki ölkənin münasibətləri strateji tərəfdaşlıq kimi xarakterizə olunur.

Xüsusilə 2015-ci ildən sonra Ermənistanla İran arasında hərbi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi məsələsi aktuallaşmağa başlayıb. Həmin dövrdə ikitərəfli əlaqələrdə hərbi aspektin fəallaşmasının əsas səbəbləri kimi İranın “altılıq” dövlətləri ilə nüvə anlaşmasından sonra bu ölkəyə tətbiq edilən sanksiyaların əhəmiyyətli hissəsinin götürülməsi perspektivlərinin yaranmasını, 2016-cı ilin Aprel döyüşlərində Ermənistanın uğursuzluğunu, Rusiyadan silah idxalında asılılığın azaldılması istəklərini və digər amilləri qeyd etmək olar. Məhz bu baxımdan 2015-2020-ci illər arasında iki ölkənin hərbi rəsmilərinin qarşılıqlı səfərlərinin intensivləşməsinə təsadüfi hesab etmək olmaz. 2015-ci ilin mayında Ermənistan Müdafiə nazirinin birinci müavini David Tonayan Tehrandə işgüzar səfərdə olmuşdur və bu səfər müddətində erməni rəsmisi İran Müdafiə naziri də daxil olmaqla bir sıra şəxslərlə görüşərək “hərbi sahədə ikitərəfli əlaqələrin genişləndirilməsi və təchizat, tədarük sahələrində” münasibətlərin inkişaf etdirilməsi məsələlərini müzakirə etmişdir.⁵ Daha sonra, iyun ayında Ermənistan Müdafiə nazirinin müavini Movses

⁴<https://apa.az/en/cis-countries/armenia-to-increase-defense-spending-by-46-in-2023-385952>

⁵ <https://report.az/region-xeberleri/ermenistanla-i-ran-arasinda-herbi/>

Akopyanın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti İrana səfər edib və erməni qonaqlar İran müdafiə sənayesinə aid zavod və satış mərkəzlərində olub. Bu səfər müddətində iki ölkənin Müdafiə Nazirlikləri arasında qarşılıqlı anlaşma memorandumu və gizli saxlanılan bir sıra sazişlər imzalanıb.⁶ 2016-cı il aprelin sonlarında Moskvada İran və Ermənistan müdafiə nazirlərinin görüşü keçirilmişdir. Bu görüşdə də tərəflərin diqqət yetirdiyi əsas məqamlardan biri xüsusilə tədarük, təchizat sahələrində əməkdaşlığı dərinləşdirmək olmuşdur. 2016-cı ilin oktyabrında İran Müdafiə nazirinin müavininin Ermənistan səfərində də hərbi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi müzakirə olunmuşdur.

İran və Ermənistan hərbi-siyasi rəsmilərinin görüşləri, qarşılıqlı səfərləri İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra da davam etmişdir. 2021-ci ilin əvvəllərindən İranın hərbi-sənaye kompleksinin nümayəndələrinin İrəvana səfərləri xeyli intensivləşib. Belə ki, həmin ilin yanvarında İrəvanda İxrac və İnvestisiya Mərkəzinin açılışında İranın müxtəlif təyinatlı PUA, lazer istehsalı üzrə ixtisaslaşmış şirkətlərinin nümayəndələri iştirak edib. Bu səfərdə İran şirkətlərinin nümayəndələri Ermənistanın hüquq mühafizə, təhlükəsizlik orqanlarının təmsilçiləri ilə görüşüblər. Daha sonra, 2021-ci ilin iyununda İranın həmin şirkətlərinin nümayəndələri ölkənin digər 50 nanotexnologiya şirkətlərinin təmsilçiləri ilə yenidən İrəvana səfər ediblər. Qeyd edək ki, İranın Ermənistana səfər edən şirkətlərinin içərisində PUA, lazer istehsalı ilə məşğul olan “Rayan Roshd”, “Eskay Rayterz”, “Radın”, “Azər Pərtu” kimi tanınmış şirkətlərinin nümayəndələri də olmuşdur. Ümumiyyətlə, son iki ildə İran-Ermənistan arasında hərbi-təhlükəsizlik əlaqələrində texnoloji amil əsas məqamlardan biri kimi qəbul edilə bilər.

2021-ci ilin aprelinde İranın Ermənistandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Abbas Bədəxşan Zühuri erməni ordusunun baş qərargah rəisi Artak Davutyany tərəfindən qəbul edilmişdir. Görüşdə dost münasibətlərə malik iki ölkənin hərbi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinin **zəruriliyi** qeyd olunmuşdur.⁷ Bu ilin iyulunda İran Ali Milli Təhlükəsizlik Şurasının katibi Əli Şamxani İrəvanda rəsmi səfərdə olmuşdur və səfər müddətində o, erməni həmkarı Armen Qriqoryan və digər rəsmilərlə görüşmüşdür. Əli Şamxani ilə erməni rəsmiləri arasında keçirilən görüşlərdə iki ölkə arasında əlaqələrin bütün aspektləri, o cümlədən Azərbaycanla aparılan danışıqlar prosesi müzakirə edilmişdir. İrəvanda olarkən Əli Şamxani bəyan etmişdir ki, ölkəsi region dövlətlərinin təhlükəsizliyinə ərazi bütövlüyü və sərhədlərin dəyişdirilməsinin yolverilməzliyi prinsipindən yanaşır.

İranla Ermənistan arasında hərbi əməkdaşlığın aktuallaşmasının ən vacib aspekti sözsüz ki, regionda yaranan yeni geosiyasi reallıqlardır. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra regionda formalaşan və İrani qayğılandıran amilləri əsasən belə ümumiləşdirmək olar: qalib dövlət olaraq Azərbaycanın mövqeyinin güclənməsi, ölkəmizlə Türkiyə arasında strateji müttəfiqliyin dərinləşməsi, ənənəvi rəqib olan Türkiyənin Cənubi Qafqazda təsirinin güclənməsi, İranın geosiyasi, geoiqtisadi mövqeyinə təsir edəcək regional kommunikasiya xətlərinin (Zəngəzur dəhlizi) açılması ehtimalının artması. Son iki ildə İran regionda formalaşmış yeni geosiyasi reallıqlardan narahatlığını ölkəmizə qarşı artan təzyiqlərlə və Ermənistanla tərəfdaşlıq münasibətlərini dərinləşdirməklə ifadə edib.

Qeyd olunan təzyiqlər yalnız siyasi-diplomatik kanallarla və yaxud mediada ünvanımıza səsləndirilən ittihamlarla deyil, həm də hərbi aspektdə də reallaşdırılıb. Belə ki, son zamanlar İran silahlı qüvvələri üç dəfə – 2021-ci ilin sentyabrında, 2021-ci ilin oktyabrında və 2022-ci ilin oktyabrında Azərbaycanla sərhəddə genişmiqyaslı hərbi təlimlər keçirib. Və bu təlimlər İranın hərbi-siyasi rəsmilərinin ölkəmizə yönələn təhdid xarakterli mesajları fonunda reallaşdırılıb. Təbii ki, burada hərbi aspektə son aylarda İranla Ermənistan arasında hərbi əməkdaşlığın gücləndirilməsi ilə bağlı məlumatları, ehtimalları da daxil etmək olar.

Bütövlükdə isə, İran-Azərbaycan əlaqələrinə təsir edən fundamental amillər də var ki, son otuz ildə iki ölkənin münasibətlərində davamlı olaraq ciddi problemlərin çıxmasına səbəb olur. Zaman-zaman İranın hakim siyasi-dini, elmi dairələrinin nümayəndələrinin səsləndirdiyi fikirləri ümumiləşdirəndə onları belə sıralamaq olar: İran dövləti ölkəmizin müstəqil mövcudluğunu və dünyəvililiyini (sekulyarizmini) qəbul

⁶ <https://horizonweekly.ca/am/95409-2/>

⁷ <https://en.irna.ir/news/84293438/Armenia-and-Iran-exchange-viewpoints-on-defense-cooperation>

etməkdə çətinlik çəkir və hələ də Azərbaycanın şimalını tarixi torpaqlarının bir hissəsi hesab edir, Azərbaycanın müstəqil xarici siyasət həyata keçirməsi və İranın düşmən, rəqib hesab etdiyi dövlətlərlə (ABŞ, İsrail, Türkiyə və s.) yaxın, strateji tərəfdaşlıq, müttəfiqlik münasibətlərinə malik olması İranı narahat edir.

Burada, fikrimizcə, İranın Azərbaycan-İsrail münasibətlərinə ifrat həssaslığı xüsusi qeyd olunmalıdır. Azərbaycanla İsrail bir çox vacib sahələrdə (siyasi, iqtisadi, enerji, hərbi-texnoloji və s.) yaxından əməkdaşlıq edir və son aylarda İran-Azərbaycan münasibətlərinin gərginləşməsi fonunda iki ölkənin əlaqələrinin daha da inkişaf etdiyi müşahidə edilir. Məsələn, bu ilin noyabrında Azərbaycan parlamenti İsraildə səfirliyimizin açılması ilə bağlı çoxdan gözlənilən qərar qəbul edib. Onu da əlavə edək ki, bu qərar Ermənistanın Sünik vilayətinin (Qərbi Zəngəzur) mərkəzi olan Qafan şəhərində İranın öz konsulluğunu açmasından bir müddət sonra qəbul edilib.

Bütün bu amilləri nəzərə aldıqda, İran-Azərbaycan münasibətlərində yaxın perspektivdə müsbətə doğru ciddi dəyişikliklərin baş verəcəyini gözləmək doğru olmazdı. Bu dəyişikliklərin baş verməsi üçün ilk növbədə İranın ölkəmizlə bağlı siyasətində, yanaşmasında yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, fundamental səbəblərdən qaynaqlanan faktorlar aradan qalxmalıdır. Belə olmayacağı halda, Tehran-Bakı münasibətlərində permanent gərginliklərin olması gözləniləndir.

Regionda yeni geosiyasi proseslərlə bağlı digər vacib məqam Rusiya-Ukrayna müharibəsinin Cənubi Qafqazda və bütövlükdə, postsovet məkanında doğurduğu reallıqlardır. Tehranda düşünürlər ki, Ukraynada davam edən müharibə Rusiyanın ciddi güc itkisinə səbəb olub və nəticədə postsovet məkanında, o cümlədən də Cənubi Qafqazda müəyyən geosiyasi boşluq yaranıb. Bu baxımdan son zamanlar İranın regionda siyasi-diplomatik və hərbi baxımdan fəallaşmasını həm də bu boşluğu doldurmaq cəhdləri kimi qəbul etmək olar.

Beləliklə, İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi reallıqlar, İran-Azərbaycan, İran-Ermənistan münasibətlərinin xarakteri, Ermənistanın hərbi gücünü artırmaq siyasəti Tehran və İrəvan arasında yaxın perspektivdə hərbi əməkdaşlığın dərinləşməsinə mümkün edir. İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər bir qədər balanslı, ehtiyatlı mövqe nümayiş etdirən İran müharibədən sonra regional proseslərlə bağlı daha aydın, tərəfli siyasət həyata keçirir. Daha dəqiq desək, Ermənistanı müdafiə etmək, bu ölkə ilə tərəfdaşlıq münasibətlərini dərinləşdirmək cəhdləri hazırda İranın regional siyasətinin əsas prioritetlərindən biri kimi qəbul edilə bilər. Hətta son aylarda İran rəsmiləri bir qədər də irəli gedərək Ermənistanın təhlükəsizliyinə İranın təhlükəsizliyi kimi yanaşdıqlarını deməkdən çəkinmirlər. Bu baxımdan İranın Xarici İşlər naziri Hüseyn Əmir-Abdullahianın bu ilin oktyabrında Ermənistanı səfəri gedişində səsləndirdiyi fikirləri diqqət çəkməyə bilməz.⁸

Ümumiyyətlə, İranın son iki ildə Cənubi Qafqazla bağlı həyata keçirdiyi siyasətə nəzər saldıqda, bir vacib qənaətə gəlmək mümkündür: rəsmi Tehran bütün vasitələrlə çalışır ki, İkinci Qarabağ müharibəsinə qədər bölgədə mövcud olmuş status-kvonun tam olmasa da, hansısa şəkildə bərpasına nail olsun. Bu məqsədini reallaşdırmaq üçün də İran Ermənistanla bütün səviyyələrdə, o cümlədən hərbi sahədə əlaqələrini dərinləşdirmək niyyətini ifadə edir. İranın qeyd etdiyimiz məqsədə xidmət edən siyasəti son nəticədə Ermənistanda revanşist meyillərin güclənməsinə, Bakı ilə İrəvan arasında davam edən mürəkkəb sülh prosesinə əlavə maneələrin yaradılmasına öz "təhfəsini" verir.

Müəllif: Mətin Məmmədli, Aparıcı məsləhətçi, Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi

⁸ <https://www.iranintl.com/en/202210200487>